

İpek Yolu Üzerinde Mübadele Aracı Olarak Kullanılan Gümüş Eşyalar

Silver Goods as an Exchange Tool on the Silk Road

Ahmet ALTUNGÖK*

Özet

Erken Ortaçağ ipek yolu ticareti üzerinde Türk, İran, Maveraünnehir ve Çin kaynaklı gümüş kapların önemli bir yeri bulunmaktadır. İlk olarak süs ve mutfak eşyası olarak üretilen gümüş kaplar, bu dönemde ipek yolu ticareti üzerinde paranın yerine kullanılan bir mübadele aracı haline gelmiştir. Erken Ortaçağlarda ipek yolu üzerindeki birçok pazar kentinde İran parası olan gümüş dirhemler kullanıldığı görülmektedir. Bu gümüş dirhemlerin yanında ipek yolu üzerindeki pazarlarda Çin, İran, Türk, Soğd ve Harzem gümüş eşyaları da mübadele aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu gümüş kaplar Doğu Avrupa, Anadolu, Rusya, Orta Asya, Hindistan ve Çin pazarlarında ticaret yapan tüccarların en çok kullandıkları mübadele aracı olmuştur. Günümüzde bu ülkelerde yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda Erken Ortaçağ dönemine ait gümüş kaplara tesadüf edilmiştir. Bu kazılarla ortaya çıkan Erken Ortaçağ Türk, İran ve Çin sanayisine ait gümüş kaplar, günümüzde çeşitli ülkelerin müzelerinde sergilenmektedir.

Anahtar Sözcükler: İpek yolu, gümüş kap, mübadele, ticaret, pazar şehirleri.

Abstract

* Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi:ahmet.altungok@bilecik.edu.tr

In early mediaeval age, silver dishes, whose origins were of different nations, such as Turk, Persian and Chinese, had an important place on the trade along the Silk Road. Silver dishes firstly produced as knickknack and kitchen goods turned out to be an exchange tool by replacing the money on the markets along the Silk Road trade. The silver goods of Chinese, Persian, Turk, Sogdian and Kharezm set a precedent in this context, which was a kind of exchange tool used by those who had traded on the markets in Eastern Europe, Anatolia, Russia, Central Asia, India and China. Through some excavations made in these countries, silver dishes is found, which belongs to early mediaeval age.

Key Words: Silk Road, Silver Dish, Exchange, Trade, Market Towns.

Giriş

Erken Ortaçağlarda Asya ve Avrupa ülkeleri arasında ticari faaliyet yürüten bütün kervanlar mübadele aracı olarak çok çeşitli kıymetli eşyaları kullanmaktaydılar. Asya'daki Türk topluluklarının civar ülkelerle ticaretlerinde demir ürünleri, ipek ve at önemli mübadele aracıydı. Bunun yanında Çin ve Hint ticaretinde ipek, at, abanoz, fildişi, reçine, baharat, aromatik ürünler, lapis lazuli taşı, bal mumu ve kıymetli metalden yapılmış ürünler mübadele aracı olarak kullanılan önemli ürünlerdendir. Erken Ortaçağlarda mübadele aracı olarak kullanılan kıymetli eşyalardan bir tanesi de gümüşten yapılmış eşyalardır. Bu dönem İran gümüş kaplarının etkisi ile hızlı bir şekilde Avrupa'dan Çin'e kadar önemli pazarlarda gümüş kaplar mübadele aracı olarak kullanılmaya başlamıştır. Erken Ortaçağ Türk, İran ve Çin gümüş kapları büyük bir sanatsal değere sahiptir. Bu kapların hepsinin üzerinde farklı resimler ve kabartmalar bulunmaktadır. Tabak, çanak, sürahi, kap, ibrik, leğen, sandık, bakraç şeklinde imal edilen bu gümüş eşyalar sanatsal değerlerinin yanında uluslar arası ticarete mübadele aracı olarak kullanılmalari açısından önemli bir yere sahiptirler. Bu kap kacaklar kolay bir şekilde paraya dönüştürülebilmekteydi. Bu eşyalar soylular ve orta tabaka insanların mutfaklarını süsleyen önemli bir süs eşyasıydı. Bu öneminden dolayı kolay bir şekilde paraya dönüştürülebiliyorlardı. Erken Ortaçağlarda gümüş kapların

hem süs eşyası ve hem de para olarak kullanılmasından dolayı, bu eşyaların gümüş dirhemlerden daha yaygın bir mübadele aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca gümüş eşyalar birçok evin mutfak ihtiyacında da kullanılmaktaydı. İpek yolu üzerinde ticaret yapan tüccarların birçoğu mübadele aracı olarak bu gümüş eşyaları kullanmaktaydı. Sadece altın ve güzel atlarla takas edilebilen Çin ipeği için, çoğu zamanlarda İran dirhemi veya gümüş eşyaları da geçerli olabilmekteydi. İpek yolu üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda İran dirhemi ele geçirilmesi bu yol üzerinde en çok tedavülde olan paranın dirhem olduğunu göstermektedir. Bu yol üzerindeki bölgelerde sadece gümüş sikkeler değil aynı zamanda yoğun miktarda gümüş eşyalar da ele geçirilmiştir. Bu gümüş eşyalar Asyalı tüccarlar tarafından alışverişlerde kullanılmaktaydı (Bakır, 2002: 264).

Erken Ortaçağ Türk, İran, Maverâünnehir ve Çin Yapımı Gümüş Kaplar

Orta Asya ticaretinde kullanılan gümüş eşyalardan bazılarının Kuşanlılara ait olduğu görülmektedir. Kuşanlılar dönemine ait çok sayıda gümüş eşya ortaya çıkarılmıştır. Kuşanlılara ait gümüş eşyaların çoğu İran mahreçlidir. Bunun sebebi bir imparatorluk olarak tarih sahnesinden çekildikten sonra Kuşanın İran'a bağlı bir eyalet olarak varlığını devam ettirmesinden kaynaklanıyordu. Erken Ortaçağlarda Kuşanlılar bir Devlet olarak İranlılar tarafından yıkılmalarının akabinde küçük krallıklar şeklinde İranlılara bağlı olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. İran sarayı Kuşan eyaletlerine *Kuşanşatr* mühürlü çok sayıda gümüş kap göndermekteydi. Bu gümüş kaplar anılan eyaletin alım satımlarında mübadele aracı olarak kullanılmaktaydı. Bu bölgeden ele geçirilen gümüş kapların oranı aynı şekil üzerinde Kuşanşatr mührü olan altın ve gümüş sikkelerden daha fazla bir yekûn tutmaktadır. İranlılar, Göktürkler ve Soğdluların ipek yolu üzerinde mübadele aracı olarak kullanmış oldukları gümüş kaplar fiziksel olarak aynı özelliklere sahiplerdi (Marshak, 2002, 175). Bu eşyalar genel olarak yayvan tabak, derin kap, kulplu fincan, sürahi, tepsi gibi şekillerde olurdu ve genel olarak birbirinin taklitleri şeklinde yapılırdı. Bu kapların hangi millete ait oldukları ise sadece üzerindeki motiflerden ve resimlerden anlaşılmaktadır.

Bizans'ın Göktürlere elçi olarak gönderdiği Zamarkos, İstemi Kağan'ın otağını gördüğünde hayretler içerisinde kaldığını itiraf etmektedir (Haussig, 1997: 211). Çünkü İstemi Kağan'ın otağı çok sayıda gümüş kap ile doluydu. Bu kaplar otağın içerisinde Göktürklerin ihtişamını ve ekonomik noktada zenginliğini ifade edecek şekilde dizilmişti. Çünkü bu kaplar süs eşyası olmasının yanında aynı zamanda ipek yolu ticareti üzerinde önemli bir mübadele aracıydı. İmparatorun çadırındaki çok sayıda altın heykel, vazo ve ibriğin arasında ondan daha fazla gümüş heykel, vazo, ibrik ve tepsi de bulunmaktaydı. Zamarkos ayrıca otağın girişinde içi gümüş ve altın kaplarla dolu arabaların dizildiğinden bahsetmektedir (Ligeti, 1998: 64vd; Divitçioğlu, 2000: 282).

İranlılar, Göktürk yapımı olan bu gümüş kapların çaydanlık, vazo, silahlık ve kadeh şeklinde olanlarının, başarılı bir şekilde taklitlerini yapmaya başlamışlardır. Göktürkler doğu ve batı arasında seyreden ipek yollarının ana kavşağında bulunmalarından dolayı Çin'den Bizans'a kadar tedavülde olan gümüş kapların her türlü versiyonu ile tanışmaktaydılar. Bundan dolayı Göktürkler bu gümüş kapların çok farklı türevlerini üretmeye başlamışlardır. Göktürlere kadar gümüş kapların çok önemli örneklerini ortaya koyan İranlılar bile VII. yüzyıldan itibaren Göktürk yapımı gümüş eşyaları taklit etmeye başlamışlardır (Haussig, 1997: 162). 2001 yılı kazılarında ortaya çıkarılan Bilge Kağan hazineleri arasında en dikkate değer eşyalar yine gümüşten yapılan eşyalardır. Bu hazine içerisinde saklı altın ve gümüş eşyalar yine gümüşten yapılmış bir sandığın içerisinde bulunmuştur ve sandığın üzerinde çok sayıda gümüş süs bulunmaktaydı (Erdem, 2002: 179-181). Bu sandık içerisinden çıkan gümüş eşyaların sayısı 1850 adetten oluşmaktadır. Bu gümüş eşyalar arasında en dikkat çeken iki geyik heykelciği, tabak, maşrapa ve sürahi şeklindeki kaplardır.

Önemli bir tüccar kavmi olan Soğdluların sahip oldukları önemli mübadele araçlarından bir tanesi de gümüş eşyalardır. Soğdlular kendilerine vergi vermekle yükümlü olan Buharalılardan, her yıl Semerkant'a gümüş yapımı eşya göndermelerini şart koşmuşlardır (Baratova, 2002: 89-96). Soğdların Göktürklerle münasebetlerinin artmasından sonra Soğdlara ait gümüş eşya işçiliği üzerinde Türk bozkır yaşamına ait objeler görülmeye

başlamıştır. Aynı zamanda Soğdlara ait gümüş eşya işçiliği üzerinde İran kültürüne ait objelerin yoğunluğu da dikkat çekmektedir (Malikov, 2002: 142-151). Orta Asya'da askeri ziyafetlerde kullanılan eşyalar arasında en yaygın olanı gümüştan yapılmış kulplu fincanlardır. Göktürk yapımı kulplu gümüş fincanlar ile Soğd yapımı kulplu gümüş fincanlar birbirinin aynısıdır (Malikov, 2002: 142-151). Maveräünnehir bölgesine ait üzerinde şarap kadehi tutan kuş şeklinde adam resmi bulunan gümüş fincan örnekleri İslam sonrası dönemde üzerindeki motifler değiştirilerek aynen kullanılmaya devam etmiştir (Hakimov, 2000: 430). Bu bölgeye ait gümüş ürünleri üzerinde bulunan sanatsal resimler, Sasaniler dönemi İran sanatının etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Sürahi, tabak, testi, tepsi gibi gümüş eşyalar üzerinde İran soylularını *chonggan* (polo) oyunu oynarken gösteren resimler, av merasimleri, savaş sahneleri ve şölen görüntüleri ile müzik şölenlerine ait resimlere bol bir şekilde yer verilmiştir. Maveräünnehir bölgesinde özellikle *İlak* önemli gümüş madeni yataklarına sahipti. Bu bölgede tarımsal faaliyetlerden sonra en çok üzerinde uğraşılan endüstri kolu gümüş imalatı ve gümüş eşya üretimidir. Maveräünnehir sahası üzerinde üretilen gümüş eşyalar üzerindeki İran etkisi Moğolların bu bölgeye hâkim oldukları döneme kadar devam etmiştir (Hakimov, 2000: 434). Horasan ve Maveräünnehir bölgelerinde arkeolojik kazılarda ele geçirilen gümüş eşyalar arasında kadınların takı olarak kullandığı süs eşyalarının yanında at koşum takımları ve savaş malzemeleri de ele geçirilmiştir. İpek yolunun en işlek bölgeleri olan Horasan ve Maveräünnehir toprakları üzerinde sadece süs ve mutfak eşyaları değil aynı zamanda askeri amaçlarla kullanılan takımlar ve at koşum malzemelerinin de mübadele aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Erken Ortaçağ İran sarayının hazineleri gümüş eşyalarla doluydu. Bunun sebebi İran sarayının sahip olduğu çok sayıda gümüş imalathanesinin, gümüştan yapıma eşyalar üretmesinden kaynaklanıyordu (Kristensen, 1368, 623; Reisneya, Trs, 654). Gümüş eşya yapımının çok yaygın olması ülkenin birçok yerinde gümüş madenlerinin çıkarılmasından kaynaklanıyordu. Erken Ortaçağlarda İran toprakları üzerinde önemli gümüş madeni yatakları bulunmaktaydı. Bu dönemde Kazvin, Reşt, Messula, Tebriz ve Horasan'da çok sayıda gümüş madeninin varlığı bilinmektedir. Bunlardan en meşhuru

Şuşter şehrinde bulunan gümüş madenleriydi. Bu şehirde çok sayıda maden yatağı bulunmaktaydı. Bu maden yatakları sadece saraya ait değildi. Zengin tüccarlara ait maden yatakları da bulunmaktaydı (Cüneydi, 1376, 247). Bu maden ocaklarında genel olarak savaş esiri köleler işçi olarak çalışmaktaydı. İşin mühendislik kısmına bakan ustalar da genelde yabancı ülkelerden olurdu. Bu savaş esiri köleler arasında çok sayıda Bizanslı, Arap, Süryani ve Türk esirler bulunmaktaydı. Gümüş maden ocaklarında çalışan ustalar arasında İranlıların yanında Bizanslı ustalar da olurdu (Meşkür, 1366, 89). Bunun yanında İran sarayının gümüş ihtiyacını karşıladığı diğer önemli şehirler ise Maverünnehir ve Toharistan toprakları üzerinde bulunan Buhara, Semerkant, Bedehşan, Vahşab, Hulm, Taligan ve Varvaliz şehirleridir. Bu şehirler gümüş ve altın madenleri açısından zengin bölgelerdir. Bundan dolayı anılan şehirlere egemen olmak için Erken Ortaçağlarda İranlılar ile Kuşan, Akhun ve Göktürk gibi Türk devletleri arasında sürekli olarak savaşlar yaşanmıştır.

Erken Ortaçağ İran sarayında sofralarda yenilen yemekler genel olarak altın yaldızlı gümüş tabaklar ve tepsilerle servis edilirdi. İran soylularının evlerinde de yemek yemek için bu gümüş tabaklar kullanılırdı. İran'da üretilen gümüş eşyaların Çin'e ihracatı yapılırdı (Bozkurt, 2000, 372). İran sarayı, ülkedeki tüccarların da özel olarak gümüş işçiliği yapmasına olanak tanımaktaydı. Gümüş işçiliği alanında çalışan tüccarlara *asamgar* adı verilmekteydi. Gümüş atölyelerinde çalışan ve kap kakak üreten kimselere ise *asam paygar* adı verilmekteydi (Daryae, 2010, 404). Erken Ortaçağ İran topraklarında imal edilen gümüştan yapılmış eşyalarının büyük bir kısmı yabancı ülkelere ihraç edilmekteydi. Günümüzde bu döneme ait gümüş eşyalara ait örnekler, birçok Avrupa ülkesinin müzelerinde görülebilmektedir (Garthwaite, 2005, 99; Godard, 1337, 196).

Erken Ortaçağ İran sanayisine ait metal ürünlerin en önemlileri gümüştan yapılmış olan malzemelerdir (Durant, 1398, 129; Kristensen, 1368, 623). Erken Ortaçağ İran sanatına ait altından imal edilen eşyalardan çok az bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş iken, bu dönem sanatına ait gümüş eşyalardan birçok örnek günümüze kadar ulaşabilmiştir (Reisneya, Trs, 654; Godard, 1337, 196). Üzerindeki dikkat çekici motif ve desenler ile bu

eşyaların yapımındaki harika işçilikten dolayı erken İran dönemine ait bu eşyaların yapımı İslam sonrası dönemde de uzun bir zaman boyunca devam etmiştir (Nefisi, 1331, 179). Erken İran dönemine ait gümüş eşya yapımı üç şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu döneme ait gümüş eşyaların bir kısmı som gümüştan yapılmaktaydı. Bunun yanında gümüş emaye yapımında kullanılır ve farklı metallerden yapılan eşyalar gümüş ile kaplanırdı. Bunun yanında gümüş ile karıştırılan bazı metallerle eşyalar yapılır ve bunlar da altın suyu ile üzerlerine desenler yapılırdı. Bu eşyaların hepsinin ortak özelliği ise üzerlerine resimler nakşedilmesiydi (Bakır, 2002, 356; Godard, 1337, 194). Bu eşyaların üzerindeki resimler ve şekiller üç farklı yöntemle yapılmaktaydı. Bunlardan birincisi çekiçle dövme suretiyle üzerinde mozaik resimler yapılırdı. İkinci olarak bu eşyaların üzerinde kabartma yapıldıktan sonra üzerleri boyanırdı. Üçüncü olarak ise bu eşyaların üzerindeki resimler oyma yapılarak içleri boya ile doldurulurdu (Nefisi, 1331, 179). Gümüştan yapılan bu eşyalar sadece Erken Ortaçağ İran toplumunda soylu ailelerin evlerinde bulunabilen süs eşyalarıdır (Reisneya, Trs, 654). Soyluların dışında bu eşyalara sahip olanlar ona sadece bir mübadele aracı gözüyle bakarlardı. Bundan dolayı bu eşyaları çuvalların içinde saklarlardı.

Erken Ortaçağ İran hükümdarları ülkelerinde imal edilen gümüş eşyaları yabancı ülke hükümdarlarına hediye olarak da göndermekteydiler (Reisneya, Trs, 652). MS IV. Yüzyılda Bizans hükümdarı Diokletionus'a hediye olarak gönderilen gümüş kapların benzerleri Karadeniz'in kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda da ele geçirilmiştir. Kafkaslar üzerinden Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa ve Bizans pazarlarına açılan tüccarlar bu güzergâh üzerinde İran gümüş eşyalarını mübadele aracı olarak kullanmaktaydılar (Nefisi, 1331, 179; Frye, 2005, 153). İbnü'l-Fazlan, Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyine yapmış olduğu seyahat sırasında Karadeniz'e kıyısı olan şehirlerde İran gümüş eşyalarının üzerindeki resimlere kadar aynıısının üretildiğini ve bunların pazarlarda alışveriş amacıyla kullanıldığını anlatmaktadır (Frye, 2005, 154). Erken Ortaçağ İran gümüş eşyaları ticari faaliyetler sonucunda, Avrupa'dan Güneydoğu Asya'ya kadar çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu gümüş eşyalar günümüzde yapılan kazılarda İran topraklarından daha çok yabancı ülke topraklarında ele geçmektedir (Liu,

2010, 68). İran yapımı gümüş eşyaların İran toprakları haricinde çok geniş bir alana yayılmasının birçok sebebi vardır. Bunların başında İranlıların komşu ülkelerle olan ikili anlaşmalarda altından sonra kıymetli meta olarak savaş tazminatı, vergi ve dış borçlarını gümüş mamuller üzerinden yapmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında sürekli olarak savaşan ve birçok şehri istilaya maruz kalan İran devletinin, kendi topraklarından ele geçirilen gümüş eşyaların ganimet olarak komşu ülkelere gitmesinin de bunda payı vardır (Reisneya, Trs, 653). Bununla beraber İranlı tüccarların komşu ülkelere yapmış oldukları ticari seferler sırasında mübadele aracı olarak en çok tercih ettikleri ürünün başında gümüş eşyalar gelmekteydi (Reisneya, Trs, 653).

İranlılar, Firuz döneminde Akhunlarla yapmış oldukları MS 475 ve 485 savaşlarından sonra ağır bir mağlubiyet almışlardır. Bu mağlubiyetin akabinde İranlılar, Akhunlara yıllık yüklü bir vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Yıllık olarak ödenen verginin büyük bir yekûnunu bu gümüş kaplar oluşturmaktaydı (Kıristensen, 1368hş, 320). Margurat İranlıların Akhunlara verdikleri gümüş kapların üzerine *Kuşanşatr* şeklinde bir ibare yazdıklarını ifade etmektedir. İranlılar ipek yolu ticareti üzerinde önemli bir mübadele aracı olan bu kapları Enûşirvân'ın İran tahtına oturmasına kadar Akhunlara vergi olarak ödemişlerdir. Anılan hükümdarın İran tahtına oturmasıyla İranlılar güçlenmişler ve bu vergiyi ödemekten vazgeçmişlerdir (Kıristensen, 1368hş, 320).

İran gümüş kaplarının Asya ve Avrupa topraklarında yoğun olarak ele geçirilmesi bu eşyaların sadece ticari yollarla el değiştirdiği anlamına gelmemektedir. MS 627 yılında İranlılarla Bizans ve Hazarlar arasında yapılan savaşlar sırasında Türkler ve Bizanslılar, Gürcistan, Azerbaycan ve İran topraklarında çok sayıda gümüş eşya deposu ile yapım atölyelerinden yüklü miktarda gümüş kap ele geçirmişlerdir (Yumanadi, Kuleshov, 2002: 491vd). Yine İslam fetihlerinden sonra Araplar, İran sarayı ile soyluların evlerinden çok sayıda gümüş kabı ganimet olarak almışlar ve bu mübadele aracının daha geniş bir alana taşınmasına vesile olmuşlardır.

Erken Ortaçağ gümüş sanayisine ait önemli ürünlerin verildiği ülkelerden birisi de Çin'dir. Çin hükümdarlarının gümüş eşyaları özellikle

komşu ülke hükümdarlarına hediye olarak yollamaları gelenek haline gelmişti. Çinliler kimi zaman ayarı düşük gümüş kaplar üreterek bunları piyasaya sokmaktaydılar. Hatta bazen ayarı düşük gümüş kapları yabancı ülke hükümdarlarına hediye olarak yolladıkları olmaktadır (Taşağıl, 2002: 15-48).

Gümüş Eşyalar ve Üzerindeki Resimler

Erken Ortaçağ İran topraklarında üretilen gümüş eşyalarının üzerinde genel olarak İran mitolojisinin önemli simgesi olan *simurg* resmi dikkat çekmektedir. Bunun yanında kanatlı at, çift başlı aslan resimleri de önemli bir yere sahiptir (Liu, 2010, 68). Erken Ortaçağ İran gümüş kap örneklerinden bazıları Leningrad müzesinde sergilenmektedir. Bu kaplardan bir tanesinin üzerinde saldırıya uğrayan bir İran karakolunun muhafızlarından bir tanesinin elindeki boruya üfleyerek, düşman baskınını haber vermesi resmedilmiştir. Bu kap üzerinde resmedilen muhafızın aynı zamanda önünde bir de trompet bulunmaktadır (Kristensen, 1368, 199). Erken Ortaçağ İran sanayisine ait gümüş eşya örnekleri üzerinde bu dönemde kutlanan bayram ve festivallere ait çok sayıda resim bulunmaktadır. Bu resimler törenlerde yenilen yemekler, kullanılan eşyalar, insanların giyim tarzlarına ait çok sayıda bilgiye ulaşılabilir. Tören ve festivallerin resmedildiği gümüştten imal edilmiş tabak, çanak, kap, tepsi, sürahi gibi eşyalar İran soylularına ve ileri gelenlerine hükümdar tarafından hediye edilmekteydi (Brosius, 2006: 164).

Gümüş eşyalardan birçoğunun üzerinde hükümdarların av sahnelerini gösteren sahnelere çokça yer verilmektedir. Bazı gümüş eşyaların üzerinde dans eden kadın resimleri ve vahşi hayvanlara ait bir birinden farklı resimler dikkat çekmektedir. Paris müzesinde Erken Ortaçağ İran hükümdarlarından Hüsrev Enûşirvân ile Hüsrev Perviz dönemine ait gümüş eşyalar sergilenmektedir. Enûşirvân dönemine ait gümüş eşya üzerinde, kendisi kanatlı bir atın kanatları arasına yerleştirilmiş bir tahtın üzerine oturmuş vaziyette resmedilmiştir. Hüsrev Perviz dönemine ait olan gümüş eşya üzerinde ise kendisinin av partisini gösteren sahneler çizilmiştir (Nefisi, 1331, 19). Bu dönem gümüş eşyalarının üzerindeki resimler çoğu zaman antik dönem İran efsanelerini anlatan mitolojik olaylara ait efsanelerden konusunu almaktadır (Godard, 1337, 196). Bu gümüş eşyalar üzerinde hükümdarlara ait

resimler genelde onların av sahnelerini gösteren resimlerdir. Bunlardan bazılarında hükümdarların yaban domuzu avı resmedilmiştir. Bazı gümüş eşyalarda ise benekli kaplan ve aslan gibi vahşi hayvanları avlarken resmedilmişlerdir (Brosius, 2006: 164). Bu eşyalar üzerinde görülen sahnelerden bazılarında ise hükümdar dağ keçisi ve yaban öküzü avlamaktadır. Bunun yanında hükümdarlar çoğu zaman ya bir atı dörtnala koştururken, ya da bir aslanın veya bir filin üzerine oturmuş vaziyette resmedilirlerdi (Brosius, 2006: 164). Hükümdarları ayı, aslan, kaplan, yaban domuzu, geyik, ceylan gibi hayvanları avlarken gösteren resimlerin üzerinde yer aldığı gümüş tabakların sayısı oldukça fazla bir yer tutmaktadır. Bunun yanında gümüş eşyalar üzerinde çokça rastlanan resimlerden bir tanesi de benekli Hint kaplanının başını okşayan mitolojik kadın resimleridir (Kristensen, 1368, 624). Gümüş eşyalar içerisinde imal edilen geniş siniler de önemli bir yere sahiptir. Bu sinilerin bazılarının üzerinde Erken Ortaçağ İran ülkesinde hizmet veren ünlü müzisyenlerin resimlerine rastlanmıştır. Bu siniler üzerinde resmedilen müzisyenler yanlarında birtakım çalgıcılarla beraber müzik şöleni verirken resmedilmişlerdir (Nefisi 1331, 15).

Gümüş eşyalar üzerinde en çok görülen motifler bitki ve hayvan resimleridir. Bunlar içerisinde bir ağacın gölgesinde dinlenen aslan motifleri en yaygın olanıdır. Bazı gümüş eşyaların iki kenarına sarmaşık şeklinde gül resimleri çizilmiştir. Gümüş eşyaların bazılarında her iki yanında büklümlü sarmaşıklar göze çarpmaktadır. Bu sarmaşıkların üzerinde taç yaprakları görülmektedir. Gümüş sürahi ve ibrikler üzerinde çoğu zaman meyve toplayan kadın motifleri bulunmaktadır. Bu motiflerde genelde kadınlar içi meyve dolu sepetler taşımaktadır. Sürahilerde yaygın olarak görülen resimlerden bir tanesi de çalgı çalan kadın resimleridir. Gümüş sürahilerin yapısı genelde ortasından şişkince, üst ve alt kısımlarından dar olurdu. Sürahilerin yere bırakılan tabanı ise geniş olarak yapıldı (Kristensen, 1368, 624). Saraya ait atölyelerde imal edilen gümüş eşyaların üzerine mutlaka hükümdar resimleri çizilirdi (Haussig, 1997, 211). Sasani başkenti Tisfün'da bulunan Eyvan-ı Kisra adı verilen yönetim sarayının günümüzdeki kalıntıları içerisinde yapılan kazılarda çok sayıda gümüş kap ortaya çıkarılmıştır. Bu gümüş kaplar üzerinde İran hükümdarlarının güçlerini gösteren resimler ile

antik dönem İran efsanelerinde yer alan mitolojik hayvanların resimlerine rastlanmıştır. İran sarayına ait atölyelerde üretilen gümüş eşyalar İran soyluları tarafından yüksek fiyata satın alınırdı. Soyluların evlerinin her köşesi gümüşten imal edilmiş eşyalarla süslüydü. Erken Ortaçağların bu kıymetli metal ürünleri sadece ipek yolu üzerinde değil aynı zamanda kuzey kürk yolu olarak adlandırılan güzergâh üzerinde de ticari faaliyetlerde çokça kullanılmaktaydı. Ural bölgesinin kuzeyinde ve kuzey kürk yolu üzerindeki Rusya topraklarında yapılan arkeolojik kazılarda bu gümüş eşyalara çokça tesadüf edilmesi anılan ürünlerin bu ticaret yolu üzerindeki kullanım yoğunluğunu göstermesi açısından ilginçtir (Reisneya, Trs, 653). Ukrayna'da çobanlar tarafından Erken Ortaçağ İran dönemine ait içerisinde 15 tane gümüş kabın yer aldığı çok sayıda metal eşya bulunmuştur. Anılan buluntuların bir tüccarın heybesine ait malzemeler olduğu tahmin edilmektedir. Bu gümüş eşyalar ve üzerindeki resimler o döneme ait önemli sanatsal verilere sahiptir. İran toprakları dışında ele geçirilen Erken Ortaçağ İran ürünleri arasında ipekli dokuma ürünlerinden sonra en çok ele geçirilen kıymetli ürün gümüş eşyalardır (Liu, 2010, 68, 69).

Sasaniler dönemi İran'ında büyük şölenlerde gümüşten yapılmış masalarda ziyafetler verilirdi. Bu ziyafetlerde yemekler altın tabaklar üzerinde servis edilirdi (İbnü'l-Haldun). Her bir masa dört cariye tarafından taşınırdı. Bu tür gümüşten masalar sadece valilere denk sayılan soyluların evinde olurdu. Bu masalar üzerindeki tepsilerle beraber ziyafete katılan soylulara hediye edilirdi.

Bu Döneme Ait Gümüş Eşyalar Üzerindeki Mühür ve Damgalar

İpek yolu üzerinde ticari faaliyetlerde kullanılan gümüş kaplardan günümüzde ele geçirilenlerden bazılarının üzerinde birtakım işaretler tespit edilmiştir. Bu işaretlerin mühür olduğu tahmin edilmektedir. Bu gümüş eşyalar geniş bir alanda mübadele aracı olarak kullanıldığından dolayı hangi ülkeye ait olduğu bilinsin diye üzerinin mühürlendiği tahmin edilmektedir. Zamanla bu gümüş kapların etki alanı daha da genişlemiştir. İpek yolu üzerindeki faaliyetlerde bunları kullanan tüccarlar artık kuzey yolları ve kürk yolu üzerindeki ticari faaliyetlerde de gümüş kapları kullanmaya

başlamışlardır. Rusya toprakları, Hazar Denizinin kuzeyi, Karadeniz'in kuzeyinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen gümüş kaplar bu eşyaların kuzey yolları ve kürk yolu üzerinde de mübadele aracı olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Bu yol üzerinde kürk ve kıymetli metallerin ticaretinde bile gümüş kapların kullanıldığı zannedilmektedir. Bu güzergahlar üzerinde en çok tesadüf edilen gümüş kaplar İran yapımı eşyalardır. Bu gümüş eşyaların çoğunluğu İran sarayına ait atölyelerde imal edilen örneklerdir. Kuşan ve Akhunların yaşadığı topraklar üzerinde tedavülde çok sayıda İran gümüş eşyası bulunmaktaydı. Akhunlar, Kuşanlardan sonra egemen oldukları coğrafya üzerinde İran gümüş eşyalarının varlığını devam ettirdiler.

Akhunlar mübadele aracı olarak kullandıkları bu gümüş eşyaların üzerini Tohar diliyle yazılmış mühürler ile damgalayarak onları mübadele aracı olarak kullanıyorlardı. Bu kıymetli metallerin üzerine vurulan mühürlerin üzerinde genel olarak *iltigin*, *camuk*, *tudun* gibi ibareler bulunmaktaydı. Soğdların kullanmış oldukları gümüş kapların üzerinde ise genel olarak *il-tigin* ibaresi görülmekteydi (Babayar, 2002: 108). Akhunlardan sonra Göktürkler de Toharistan, Baktırya ve Soğdiana toprakları üzerindeki bu kıymetli metallerin üzerini *tamga* adını verdikleri bir mühürle mühürleyerek tedavülde kalmalarını sağlamışlardır. Göktürkler, mübadele aracı olarak kullanılan her şeyin üzerini damgaladıkları için, para yerine geçen üzeri damgalı kıymetli emtiaların hepsine *tamga* adını vermekteydiler. Gümüş eşyalar üzerine vurulan damgaların üzerinde genel olarak *tigin* tabiri bulunmaktadır (Marshak, 2002: 174).

Bu mübadele işlemlerinden dolayı el değiştiren gümüş eşyaların üzerinde farklı ülkelere ait mühürler görmek mümkündür. Leningrad müzesinde sergilenen gümüş eşyaların üzerlerinde farklı ülkelere ait mühürler müşahede edilmiştir. Bu gümüş eşyalardan İran yapımı olan bir tanesinin üzerinde MS. 610 yılı tarihli Bizans imparatoru Herakleios'a ait mühür bulunmaktadır (Alföldi, Cruikshank, 1957: 241). Yine aynı şekilde bazı İran yapımı gümüş eşyalar üzerine Bizans İmparatoru Phokas dönemine ait MS. 603 yılını gösteren mühürler vurulmuştur. Bizanslılar ticari faaliyetlerde ele geçirmiş oldukları gümüş kapların üzerini imparatorluk hazinesine ait olanları belirlemek üzere imparatorun mührü ile mühürlemekteydiler. İpek yolu

ticareti üzerinde mübadele aracı olarak seyreden gümüş eşyaların hangi ülkelere ait tüccarların eline geçtiğini üzerindeki mühürlerden anlamak mümkündür. Gümüş eşyalar üzerine vurulan mühürler aynı zamanda tüccarlar için bir güven kaynağını oluşturmaktaydı. Üzerinde İran, Bizans, Çin ve Maveraünnehir yapımı olduğunu gösteren bu mühürler gümüş eşyaların mübadele işlemlerinde rahat bir şekilde kullanılabilmesine işaret etmekteydi.

Erken Ortaçağlara Ait Bazı Gümüş Eşya Örnekleri

Resim 1. Leningrad Müzesinde bulunan ve Erken Ortaçağlara ait İran yapımı gümüş bir vazo. Gümüş vazonun üzerindeki resim, vazonun bir hükümdarın başına geçirdiği zırlı miğferini anımsatmaktadır. Bu motif, yapılan ürüne yüksek sanatsal bir değer katmaktadır. Bu tip gümüş eşyalarda, eşyanın sanatsal değeri mübadele işinde alım hacmini arttırmaktaydı. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 2. Erken Ortaçağlara ait üzerinde hükümdarın aslan avını gösteren İran yapımı gümüş bir tabak. Tabak üzerinde İran hükümdarlarının düşmanı arkasına alarak geriye dönük ok fırlatma tarzı av sahnesinde resmedilmiştir. Aslan motifi ise mitolojik İran varlıklarından insan başlı aslan şeklindedir. Av sahnesi düşman askeri ile savaşı andırır şekilde resmedilmiştir. Tabakın alt köşesinde ise gümüş eşyalar üzerinde sık rastlanan yaban domuzu resmedilmiştir. Tabak üzerindeki at koşum takımları ve hükümdarın giyim kuşamı anılan dönemin sanat tarzını yansıtmaları açısından önemlidir. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 3. Resim 3'te bulunan tabağın üzerindeki resimlerden bir tanesi. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 5. Resim 3'te bulunan tabağın üzerindeki resimlerden bir diğeri. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 4. Aynı vazo üzerinde yer alan mitolojik kanatlı hayvan motifi. İran yapımı gümüş eşyalar üzerinde dört ayaklı iki kanatlı mitolojik hayvan resimleri oldukça sık kullanılan görsellerden bir tanesidir. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 6. Resim 3'te bulunan tabağın üzerindeki resimlerden bir diğeri. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 7. Resim 3'te bulunan tabağın üzerindeki resimlerden bir diğeri. Bir Hıristiyan azizeye ait resim olduğu düşünülmekle beraber, bu ürünün bir kiliseye hediye edildiği ve bundan dolayı bu şekilde mühürlendiği tahmin edilmektedir. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 8. Dumbarton Oaks Koleksiyonuna ait gümüş bir tabak üzerindeki mühürler. Yine bu ürün üzerinde Bizanslılar tarafından ticari faaliyetlerde mübadele aracı olarak kullanıldığına dair Bizans mühürleri görülmektedir. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 9. Leningrad, Hermitage, gümüş bir tencere üzerine vurulmuş damgalar. Sasaniler dönemi İran yapımı bir ürün olan bu tencere mübadele aracı olarak kullanıldığı için üzerinde Bizanslı tüccarlar tarafından satın alındığını gösteren Bizans mühürleri bulunmaktadır. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 10. Resim 3'te bulunan tabağın üzerindeki mühürlerden bir tanesi. bu mühürler kıymetli metalin ticari faaliyetlerde mübadele aracı olarak kullanıldığını belirtmek amacıyla kullanılırdı. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 11. Baltimor, Walter Sanat Galerisinde sergilenen gümüşten yapılmış asma lamba üzerindeki mühürler. (Alföldi, Cruikshank, 1957: 238, 239)

Resim 12. Baltimor, Walter Sanat Galerisinde sergilenen İran yapımı gümüş bir tabak üzerinde kraliyet ailesinin verdiği bir ziyafet resmedilmiş. (Brosius, 2006: 165)

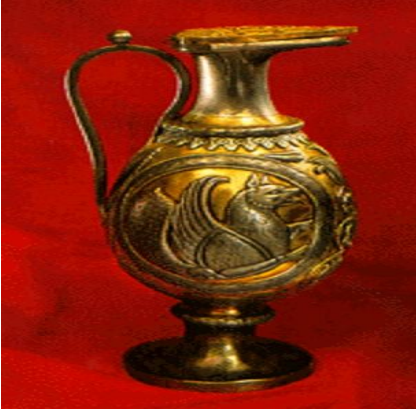
Resim 13. St Petersburg'daki Hermitage Museum'da sergilenen II. Şapur'a ait bir kraliyet av merasimini gösteren gümüş tabak ve yine hükümdarın bir aslan avı sahnesi. (Brosius, 2006: 166)

Resim 14. İran hükümdarlarından I. Hüsrev'e ait altın, gümüş ve cam motifli bir tabak. (Feltham, 2010: 24)

Resim 16. Hermitage, I. Hüsrev dönemine ait gümüş tabak. (Garthwaite, 2005: 106)

Resim 15. 7. yy'la ait altın kaplama gümüş sürahi örneği. Mübadele aracı olarak kullanılan bu ürünün üzerinde yine mitolojik kanatlı at resmi görülmektedir. (Feltham, 2010: 26)

Resim 17. Heracles'in aslan postu giymesini tasvir eden altın işlemeli gümüş bir tabak. (Feltham, 2010: 25)

Resim 18. VII. yüzyıla ait Soğdiana yapımı gümüş bir tabak. Aslan avlayan hükümdar sahnesini gösteren İran taklidi bir tabak. (Feltham, 2010: 27)

Resim 20. İran hükümdarlarından birine ait av sahnesinin üzerinde resmedildiği gümüş bir tabak (Chegini, Nikitin, 1996: 61)

Resim 19. Üzerinde Aslan avını gösteren Avrupa kökenli fildişi sandık. Görüntü renklendirilmiş ve gümüş metal plaklar kullanılmış. (Feltham, 2010: 37)

Resim 21. Gümüş tabaklar üzerinde en çok dikkat çeken resim hükümdarları aslan avlarken gösteren motiflerdir. (Chegini, Nikitin, 1996: 76)

Resim 22. Akhunlar dönemine ait gümüş bir tencere ve bu tencereye ait kapak. (Litvinsky, 1996: 164)

Resim 24. Başka bir gümüş kap örneği. (Litvinsky, 1996: 164)

Resim 23. St Petersburg Hermitage Müzesinde bulunan bir gümüş tabak. Üzerinde mitolojik bir ejderhayı avlayan hükümdar resmi yer almaktadır. (Dani, Litvinsky, 1996: 120)

Resim 25. Harzem bölgesine ait gümüş tabak ve üzerinde Buda'ya ait resim. (Nerazik, 1996: 225)

Resim 26. VII. yüzyılın sonlarında imâl edilmiş, Semerkand yapımı bir Soğd sürahisi. (Marshak, 1996: 255)

Resim 28. Yine VII. yüzyılın sonlarında yapılmış Soğd yapımı gümüş bir tabak. (Marshak, 1996: 256)

Resim 27. Kocho'da bulunan bir gümüş tabak. Üzerine Mani'nin portresi kazınmıştır. (Zhang Guang-da, 1996: 308)

Resim 29. Soğd yapımı başka bir gümüş tabak. VIII. yüzyılın ikinci yarısında imal edilmiştir. (Marshak, 1996: 255)

Resim 30. Horasan'da bulunan VIII. yüzyıla ait bir gümüş tabak. Sâsânîler döneminin sanat sevkine göre tasarlanmıştır. Tabakın üzerindeki motifler dönemin günlük yaşam ve inanç öğelerine ait bilgiler vermektedir. (Hakimov, Novgorodova, Dani, 2000: 438)

Resim 32. Maveraünnehir coğrafyasına ait Soğd yapımı gümüş bir tabak. X. yüzyıla aittir. (Hakimov, Novgorodova, Dani, 2000: 440)

Resim 31. X. yüzyıla ait başka bir gümüş sürahi örneği. (Hakimov, Novgorodova, Dani, 2000: 439)

Kaynaklar

BABAYAR, Gaybullah, "Göktürk Kağanlığı Döneminde Batı Türkistan Yönetimi" *Türkler C.II*, Ankara, 2002, ss. 107-117.

BAKIR, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002.

BARATOVA, Larissa S, "Orta Asya'daki Türk Kağanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara, 2002, ss. 89-96.

BROSIUS, Maria, *The Persians*, New York, 2006.

CHEGINİ, N N-A V Nikitin, "Sâsânîan İran-Economy, Society, Arts and Crafts", *History of civilizations of Central Asia*, C.3, (Edt. Ahmad Hasan Dani), Delhi, 1999, s. 39–80.

CÜNEYDİ, Feridun Cüneydi, *Tarih-i Mübendîst der İran*, Nişabur, 1376.

DANI, Ahmad Hasan-B. A. LİTVİNSKY, "The Kushano Sasanian Kingdom", *History of Civilizations of Central Asia*, V. 3, (Edts. B. A. Litvinsky), Delhi, 1996, s. 107–122.

DARYAEE, Touraj, "Bazaars, Merchants, and Trade in Late Antique Iran", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, V. 30, No. 3, Duke University Pres, 2010, s. 401–409.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Kök-Türkler*, İstanbul, 2000.

DURANT, Will, *Tarih-i Temeddün*, (Trc. Ebu Talib Sarihi), Sazman-ı Amuşeş-i İslamî, Tahran, 1398.

ERDEM, Ayşegül A, "2001 Bilge Kağan Külliyesi Kazıları Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, 2002, ss. 179-181.

FELTHAM, Heleanor B, "Lions, Silks and Silver: The Influence of Sasanian Persia", *Sino-Platonic Papers*, V. 206, San Fransisco, August, 2010, s. 1–54.

FRYE, Richard Nelson, *İbn-i Fadlan's Journey to Russia*, Princeton, 2005.

GARTWHİTE, Gene R, *The Persians*, Blackwell Publishing, 2005.

GODARD, A, "Hüner ve Sanayi-i Sâsânîan", *Temeddün-i İranî*, (Trc. A. Behnam), Tahran, 1337, s. 193–197.

GUANG-DA, Zhang, "Kocho (Kao-Ch'ang)", *History of Civilizations of Central Asia*, V. 3, (Edt. B. A. Litvinsky), Delhi, 1996, s. 300–309.

HAKİMOV, A. A; E. Novgorodova; A. H. Dani, "Arts and Crafts", *History of Civilizations of Central Asia*, V. 4, (Edts. C. A. Bosworth, M. S. Asimov), Paris, 2000, s. 424–471.

HAUSSİG, Hans Wilhelm, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (Çev. Müjdat Kayayerli), Kayseri, 1997.

İbnü'l-HALDUN, *Mukaddime*, c. I, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

KRİSTENSEN, Artur, *İran der Zaman-i Sâsânîyan*, (Trc. Raşid Yasemî), Tahran, 1368.

LİGETİ, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Sadrettin Karatay), Ankara, 1998.

LİTVİNSKY, B. A, "The Hephthalite Empire", *History of Civilizations of Central Asia*, V. 3, (Edt. B. A. Litvinsky), Delhi, 1996, s. 138–165.

LİU, Xinru, *The Silk Road in World History*, New York, 2010.

MALİKOV, M. Azim, "Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklara Göre Maverâünnehir Türkleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara, 2002, ss. 142–151.

MARSHAK, Boris, "Sughd and Adjacent Regions", *History of Civilizations of Central Asia*, V. 3, (Edt. B. A. Litvinsky), Delhi, 1996, s. 237–281.

MARSHAK, Boris, “Türkler ve Soğdlular”, (Çev. Alesker Aleskerov), *Türkler C. II*, Ankara, 2002, s. 170-178.

MEŞKÜR, Cevad, *Tarih-i İran Zemin*, Tahran, 1366.

NEFİSÎ, Said, *Tarih-i Temeddün-i İran-i Sâsân*, Tahran, 1331.

NERAZİK, E. E, “History and Culture of Khwarizm”, *History of Civilizations of Central Asia*, V. 3, (Edt. B. A. Litvinsky), Delhi, 1996, ss. 211–236.

REİSNEYA, Rahim, *Azerbaycan der Seyri Tarih-i İran*, Tahran, (Trz).

TAŞAĞIL, Ahmet, "Göktürkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara, 2002, ss. 15-48.

YUMANADİ, Yakov Kuzmin; Pavel V. Kuleshov, “Hazarlar”, (Çev. Babür Turna), *Türkler C. II*, Ankara, 2002, ss. 491-496.